

חוש היסטורי

פרשת כי תבוא פותחת בטקס העלאת הביכורים לירושלים.
המשנה מציעה תיאור מפורט של ההתרחשות:

הַקְּרוֹבִים מִבְּיָאִים הַתְּאֲנִים וְהַעֲנָבִים, וְהַרְחֹקִים מִבְּיָאִים
גְּרוֹגֵרוֹת וְצִמּוֹקִים. וְהַשּׁוֹר הוֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם, וְקִרְנָיו מְצַפּוֹת
זָהָב, וְעֵטְרָה שֶׁל זֵית בְּרָאשׁוֹ. הַחֲלִיל מִכָּה לִפְנֵיהֶם, עַד
שִׁמְגִיעֵם קְרוֹב לִירוּשָׁלַיִם. הִגִּיעוּ קְרוֹב לִירוּשָׁלַיִם,
שָׁלְחוּ לִפְנֵיהֶם, וְעָטְרוּ אֶת בְּכוֹרֵיהֶם. הַפָּחוֹת, הַסִּגָּנִים
וְהַגִּזְזִיָּים יוֹצְאִים לְקִרְאָתָם. לְפִי כְבוֹד הַנִּכְנָסִים הָיוּ
יוֹצְאִים. וְכָל בְּעָלֵי אֲמָנוֹת שְׁבִירוּשָׁלַיִם עוֹמְדִים לִפְנֵיהֶם
וְשׂוֹאֲלִין בְּשִׁלּוֹמָם: "אֲחֵינוּ אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם פְּלוֹנִי, בָּאתֶם
[נוסח אחר: בָּאֲכֶם] לְשָׁלוֹם".

הַחֲלִיל מִכָּה לִפְנֵיהֶם, עַד שִׁמְגִיעֵין לְהַר הַבַּיִת. הִגִּיעוּ
לְהַר הַבַּיִת, אָפְלוּ אֲגִרֵּפֶס הַמֶּלֶךְ נוֹטֵל הַסֵּל עַל כְּתָפוֹ
וְנִכְנָס, עַד שִׁמְגִיעַ לְעֶזְרָה. (משנה, ביכורים ג, ג-ד).

זה היה טקס רב הוד. אך מבחינה היסטורית, ההיבט החשוב ביותר
היה דווקא ההצהרה שכל עולה נדרש לומר:

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

אַרְמִי אֶבֶד אָבִי, וַיֵּרֶד מִצְרַיִם וַיַּגֵּר שָׁם בְּמִתֵּי מַעֲט
וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל עָצוֹם וָרֹב... וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם
בְּיָד חֲזָקָה וּבְזֹרַע נְטוּיָה וּבְמָרָא גָדֹל וּבְאֲתוֹת וּבְמִפְתִּים...
(דברים כו, ה-י).

הפרשייה הזאת מוכרת מאוד. זאת משום שבהגדה של פסח
היא מצוטטת ונדרשת בהרחבה. אך כדאי שמוכרותה לא תסתיר
מעיינינו את אופייה המהפכני. בהקשיבנו למילותיה אנו ניצבים
בפני אחת המהפכות הגדולות ביותר בתולדות המחשבה.

הקדמונים ראו את האלים בטבע. במיוחד נכון הדבר בכל
הנוגע לתנובת השדה. הטבע אינו משתנה. הזמן הטבעי הוא
מחזורי - עונות השנה, מסלולי כוכבי הלכת, מעגל הלידה, המוות
והחיים החדשים. כשהם חשבו על העבר, לא היה זה עבר היסטורי
אלא עבר מיתי, מטפיזי או קוסמולוגי: אותו זמן-טרם-הזמן, עידן
בראשיתי שבו העולם נוצר מתוך מאבק בין איתני הטבע.

לא כן בישראל הקדומה. אכן, יכול היה להיות אחרת. לו
הייתה היהדות דת מסוג שונה, מביאי הביכורים היו אומרים שירי
תהילה לאלוהים יוזם הבריאה ומקיים החיים. ישנם כמה מזמורים
כאלה בתהילים:

עָנוּ לַה' בְּתוֹדָה,
וַיֹּמְרוּ לֹא-לֵהֲיֵנוּ בְּכָבוֹד:
הַמְכַסֶּה שָׁמַיִם בְּעָבָיִם,
הַמְכִּין לָאָרֶץ מָטָר,
הַמְצַמֵּחַ הָרִים חֲצִיר (תהילים קמו, ז-ח).

ובכל זאת, טקס הבאת הביכורים, ראשית יבול האדמה, אינו נוגע לטבע כי אם להיסטוריה: סקירה על קצה המזלג של רצף המאורעות מימי האבות עד יציאת מצרים וכיבוש הארץ. ההיסטוריון יוסף חיים ירושלמי היטיב לנתח את התמורה הרוחנית המתחוללת כאן:

עם ישראל היה הראשון שייחס להיסטוריה משמעות מכריעה, וכך עיצב השקפת-עולם חדשה... המפגש המכריע בין אדם ואלוהיו הועתק לפתע פתאום מממלכת הטבע והיקום למישור ההיסטוריה, וזו נתפסה מכאן ואילך כאתגר שהעמיד אלוהים בפני האדם וכהיענות האדם לאתגר הזה... הטקסים והחגים הקדומים של עם ישראל שוב אינם בעיקרם חזרות על ארכיטיפים מיתיים, ותכליתם אינה ביטול הזמן ההיסטורי. כשהם מעלים את העבר, אין זה העבר הבראשיתי אלא העבר ההיסטורי, שבו התרחשו והתגשמו המאורעות הגדולים והמכריעים בתולדות ישראל... רק בישראל, ולא בשום עם מלבדו, נתפס הציווי לזכור כמצווה דתית לעם כולו.¹

ההיסטוריה הזאת לא הייתה אקדמית, נחלת מלומדים או אליטה אוריינית. היא הייתה של כולם. את ההצהרה אמר כל בן-ישראל. הכרת הסיפור הלאומי הייתה חלק מהותי מהאזרחות בקהילת האמונה. ולא זו אף זו, היא נאמרה בגוף ראשון: "... אָבִי... וַיִּרְעוּ אֲתָנּוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבָדָה קָשָׁה, וַנִּצְעֶק אֶל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ, וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוּ, וַיִּרְא אֶת עֲנֵינוּ וְאֶת עֲמָלָנוּ וְאֶת לַחֲצֵנוּ, וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם, וַיִּבְאֵנוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת..." על יסוד הפנמה זאת של ההיסטוריה אמרו חכמים, "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא

יצא ממצרים" (משנה, פסחים י, ה). זוהי היסטוריה שהוטמרה לכדי זיכרון.

להיות יהודי הוא להיות חלק מסיפור המשתרע על פני ארבעת אלפים שנה, ועל פני כל ארצות העולם כמעט. כניסוחו של ישעיה ברלין:

כל היהודים החשים בכלל בזהותם כיהודים שקועים ראשם ורובם בהיסטוריה. יש להם זכרונות ארוכים יותר, יש להם הכרה של המשכיות קיבוצית מאריכת-ימים יותר מכל קיבוץ אחר שעודו קיים... בלי הבדל מהם שאר הגורמים שאולי נכנסו לתוך התצורות היחידה-במינה, שאם לא תמיד היהודים עצמם הרי שאר באי-עולם לפחות מכירים בה מיד את העם היהודי, הנה התודעה ההיסטורית - תחושת ההמשכיות עם העבר - היא מן האדירים שבהם.²

היהדות רואה לנגד עיניה את היחיד, אך יש לה תפיסה ייחודית בשאלה יחיד מהו. איננו לבדנו. מושג היחיד האטומי שאנו פוגשים בפילוסופיה המערבית מתומס הובס ואילך, העצמי כשלעצמו ולמען עצמו, אינו קיים ביהדות. הזהות שלנו כרוכה, בממד האופקי, עם יחידים אחרים: הורינו, בני הזוג שלנו, ילדינו, שכנינו, בני קהילתנו, אזרחי מדינתנו, בני עמנו. כך גם בממד האנכי: אנחנו חבורים לאלה שבאו לפנינו, ועושים את סיפורם לסיפורנו. להיות יהודי הוא להיות חוליה בשלשלת הדורות, דמות במחזה שהחל הרבה לפני שנולדנו וימשיך הרבה אחרי מותנו.

הזיכרון חיוני לזהות; התורה עומדת על כך. באנו לא משום-מקום, וסיפורנו לא ימות עימנו. אנחנו עלים על עץ

עתיק, פרקים בסיפור ארוך שעדיין נכתב והולך, אותיות במגילת הספר של עם הספר.

התחושה ההיסטורית הזאת נושאת עימה משמעות עצומה. היא משקפת את העובדה – שבתנ"ך היא נושא מרכזי בפני עצמו – שבני אדם צריכים זמן כדי ללמוד, כדי לצמוח, כדי לגדול מעבר לדחפים שלנו הנוטים להיות הרסניים ובלתי-תפקודיים, כדי להגיע לבשלות מוסרית ורוחנית ולהקים חברה של כבוד ונדיבות. מן הטעם הזה הברית משתרעת על פני הזמנים; ומן הטעם הזה, על פי חז"ל, הערכים היחידים החולמים את הברית שנכרתה בהר סיני הם הילדים שטרם נולדו.

אם יש בעולמנו דבר הקרוב לאלמוות, הרי הוא זה: לדעת שאנו שומריהן של תקוות אבותינו, ונאמני הברית למען העתיד. כך נעשה בימי המקדש, כשאנשים העלו לירושלים את ביכורי אדמתם וחגגו לא את הטבע אלא את ההיסטוריה של עמם, מהימים שבהם "ארמי אוכר אבי" עד להווה. כפי שאמר משה בדבריו האחרונים אל דורות העתיד:

זְכוֹר יְמוֹת עוֹלָם,
בְּיָנֵנו שְׁנוֹת דָּר וָדָר.
שְׁאֵל אֲבִיךָ וַיִּגְדֶּךָ,
זִקְנֶיךָ – וַיֹּאמְרוּ לָךְ (דברים לב, ז).

להיות יהודי הוא לדעת שההיסטוריה של עמנו ממשיכה לחיות בָּנוּ.

סביב שולחן שבת

- כיצד מעצבת הידיעה מאין באנו את מי שאנחנו ואת הבחירות שאנו בוחרים כיום?
- מדוע מדגישה היהדות כל כך את זיכרון העבר?
- מה פירוש הדבר לראות את עצמכם כ"חוליה בשלשלת הדורות" – ואיזו אחריות זה מטיל עליכם?

- 1 יוסף חיים ירושלמי, זכור: היסטוריה יהודית וזיכרון יהודי, מאנגלית: שמואל שביב, תל-אביב: עם עובד, 1988, עמ' 25-27.
- 2 ישעיה ברלין, "בנימין דישראלי, קארל מארקס וחיפוש הזהות", בתוך נגד הזרם: מסות בהיסטוריה של האידיאות, מאנגלית: אהרן אמיר, תל-אביב: עם עובד, 1986, עמ' 345.